“´ÖÆüÖ¸üÖÂ™ÒüÖŸÖß»Ö ¯ÖÖ»ÖßÃा प्रशासन - परभणी ×•Ö»ÆüÖ एक अभ्यास”

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड
सामाजिक शास्त्रे विद्याशाखेतील लोकप्रशासन
×¾ÖÂÖµÖÖŸÖß»Ö पी.एच.डी. पदवीकरीता संशोधन प्र²Ö¬ÖÖ“Ö
आराखडा

संशोधक
देशमुख सुरज मंचकराव
एम.ए.एम.फिल (लोकप्रशासन), परभणी.

मार्गदर्शक
डॉ. व्यंकट विळेगावे
सहयोगी प्राध्यापक व प्रमुख लोकप्रशासन विभाग,
श्री. गुरु बुध्दीस्वामी महाविद्यालय, पुर्णा (जं) ता.पुर्णा जि. परभणी.

अभ्यास केंद्र
नेताजी सुभाषचंद्र बोस महाविद्यालय, नांदेड

´ÖÖ“Ö -2016

“´ÖÆüÖ¸üÖÂ™ÒüÖß»Ö पोलीस प्रशासन - परभणी जिल्हा एक †³µÖÖÃÖ ”

प्रस्तावना :-

¯ÖÖ»ÖßÃÖ ¯प्रशासनाचा विचार केला तर पोलीस यंत्रणेच अस्तित्व अतिप्राचीन काळापासून दिसून येते. प्राचीन कालखंड, गुप्त कालखंड, मोगल कालखंड, मध्युगीन कालखंड या कालखंडात ही पोलीस यंत्रणा होती. त्या काळातील जी यंत्रणा कायदा व सुव्यवस्थेच कार्य करत असे तीच पोलीस यंत्रणा आजही कार्यरत आहे.

त्याकाळी खेडयात कायदा व सुव्यवस्था ठेवण्याचा प्रश्न मुख्यतः चोरी, खुन व ¾µÖÖ×³Ö“ÖÖ¸ü µÖÖ¯Ö¸üÖŸÖÖ“Ö ´ÖµÖÖÔ¤üßŸÖ ÆüÖŸÖो. राजा लोकांच्या रक्षणाकर्ता समजला जाई. प्राचीन वाड्.मयाचा विचार केला तर रामायणात गस्त घालणारे शिपाई, सुरक्षा पाहारेकरी व गुप्तहेर यांचा उल्लेख आढळतो. मध्ययुगीन काळात गावातील शासन स¾µÖ¾ÖÃ£ÖÖ राखण्यासाठी त्याच्याजवळ हंगामी पायदळ व घोडयाच्या लहान तुकडया असत.

ब्रिटीश काळात १६८८ मध्ये मुंबई बेट ईस्ट इंडिया कंपनीच्या स्वाधीन करण्यात आले त्यावेळी करण्यात आले त्यावेळी कायदा व सुव्यवस्था राखण्यासाठी जी यंत्रणा निर्माण करण्यात आली त्याचे तीन भाग पाडण्यात आले. प्रथम गस्त घालणारे दल, दुसऱ्या भागात पोलीस प्रमुखांची नेमणुक करुन त्यांच्याकडे कायदा व सुव्यवस्थेचे काम देण्यात आले. तिसऱ्या टप्यात न्यायदानाचे काम पोलीस प्रमुखाकडे देण्यात आले.

×•Ö»ÆüÖ ¯ाातळीवर पोलीस यंत्रणेचा प्रमुख पोलीस अधिक्षक असलातरी त्यांना जिल्हाधिकारी यांच्या मार्गदर्शनाखालीच कायदा व सुव्यवस्था ठेवण्याचे काम करावे लागते.

जिल्हयातील वाढती लोकवस्ती व गुन्हेगारी लक्षातÖ ‘ÖŸÖÖ. ×•Ö»ÆÖ ¯ÖÖ»ÖßÃÖ यंत्रणेचे कार्य महत्वाचे ठरते. जिल्हयात शांतता व सुव्यवस्था प्रस्थापीत करण्याचे कार्य जिल्हा पोलीस यंत्रणा करते.

इ.स. १८९३ साली इंडियन पोलीस सर्व्हिस ही स्वतंत्र सेवा निर्माण करण्यात आली होती. प्रत्येक भागात कायदा व सुव्यवस्था राखण्यासाठी पोलीस यंत्रणा कार्यरत होती.

विषय निवडीचा हेतू / उद्देश

सदर विषय संशोधनासाठी निवडत असतांना जिल्हा पोलीस प्रशासना मार्फत केल्या जाणाऱ्या कार्याबद्दल कुतुहलाची व जि-ाासुपणाची बाब होती.

पोलीस प्रशासनामार्फत जिल्हयातील सुरक्षितता, शांतता, गुन्हेगारीला आळा, राज्य सरकारच्या नियमांनची नियोजन बध्द अमलबजावणी ईत्यादी कार्य केले जाते. त्यामुळे पोलीस प्रशासनाचे महत्व अधिक वाटते.

त्यामुळे पोलीस प्रशासनाचा अभ्यास करणे हे फार आवश्यक वाटते. तसेच त्याची कार्य पध्दती कशाप्रकारे चालते यांची जि-ाासा निर्माण –ÖÖ»Öß.

संशोधन विषयाची गरज

वाढत्या गुन्हेगारीमुळे समाजतील शांतता व सुव्यवस्था भंग पावत आहे. ती टिकवून ठेवण्यासाठी पोलीस प्रशासन सतत तत्परतेने कार्य करत असते, आज पोलीस प्रशासनाच्या कार्ÖµÖÖ“Ö ¾ÖÖœÖŸÖ Ã¾Ö¹ý¯Ö ¯ÖÖÆÖŸÖÖ ŸµÖÖ“Öß •Öß Ã´ÖÖ•ÖÖŸÖß»Ö ¾Ö प्रशासनातील भुमिका ही फार महत्वाची ठरली आहे. पोलीस प्रशासन हा प्रशासनातील एक महत्वाचा घटक असून समाजातील कायदा व सुव्यवस्था टिकवून Š¾वण्याचे महत्वाचे कार्य पार पाडते.

पोलीस प्रशासन आपले कार्य पार पाडत असतांना समाजाप्रती बांधील राहून प्रशासनाच्या कायदयानुरुप त्यांना ते कार्य करावे लागते.

पोलीस प्रशासनाची भुमिका, त्यांची कार्यपध्दती कायदा व सुव्यवस्थे संबंधीचे कार्य, तसेच सर्व जाती धर्मातील लोकांना विश्वासात घेऊन पोलीस यंत्रणेच्या कार्यात सहभागी करुन लोकशाही जपवणूक यातून केली जाते का ? अशा सर्व घटकांचा अभ्यास करणे फार महत्वाचे वाटते.

अशा सर्व घटकांचे अवलोकन करुन त्यावर उपाय सुचविण्यासाठी सशोधन अभ्यासाचे महत्वपुर्ण योगदान राहील.

तसेच लोकप्रशासना संबंधीत हा विषय असल्यामुळे "´ÖÆÖ¸üÖÂ™ÒüÖŸÖß»Ö ¯ÖÖê»ÖßÃÖ प्रशासन- परभणी जिल्हा एक अभ्यास" Æü ´ÖµÖÖ¤üßŸÖ क्षेत्र घेऊन अभ्यास केला •ÖÖ‡»Ö.

संशोधनाचा उद्देश

"´ÖÆÖ¸üÖÂ™ÒüÖŸÖß»Ö ¯ÖÖê»Ößस प्रशासन- परभणी जिल्हा एक अभ्यास"

या संशोधन विषयाची मांडणी करत असतांना खालील उद्देश ठरविण्यात आले †ÖÆêüŸÖ.

1. महाराष्ट्रातील पोलीस प्रशासनाचा अभ्यास करणे.
2. परभणी जिल्हा पोलीस प्रशासनाचा अभ्यास करणे
3. ¯Ö¸ü³Öणी जिल्हा पोलीस प्रशासन कायदा व सुव्यवस्था राखण्यास यशस्वी –ााले आहे की नाही ते तपासणे.
4. कायदा व सुव्यवस्था या प्रक्रियेमध्ये पोलीस प्रशासन प्रभावी आहे काय याचा अभ्यास करणे.

संशोधनाची गृहितके

कोणतेही संशोधन करतांना गृहीतके किंवा उपकल्पनांचा आधार घेणे आवश्यक असते. त्याशिवाय संशोधन दिशाहीन बनते. त्यामुळे प्रस्तुत संशोधनासाठी खालील गृहितकृत्यांची निश्चीती करण्यात आली आहे.

1. परभणी जिल्हा पोलीस प्रशासन अधिनियमानुसार कामकाज पार पाडते.
2. परभणी जिल्हा पोलीस प्रशासनाचे कायदा व सुव्यवस्थेचे कार्य तपासून स्थानिक समस्यांना कशा पध्दतीने हाताळते ते पाहाणे.
3. परभणी जिल्हा पोलीस प्रशासनाची कार्यपध्दती जि»ÆµÖÖŸÖ ¿ÖÖŸÖÖ राखण्यात महत्वाची ठरली आहे.
4. जिल्हा पोलीस प्रशासनाची स्थिती जाणून घेणे.

संशोधन पध्दती

तथ्य हे कोणत्याही संशोधनाचे महत्वाचे अंग असते म्हणून त्याला संशोधनाचा आत्मा म्हणतात. संशोधकाने संशोधन समस्येचा परिचय दिला तरी त्यामध्ये संशोधनसाठी कोणती पध्दत अवलंबणार आहे. त्याचे स्पष्टीकरण होत नसते. म्हणून तथ्य संकलन पध्दती विषयी माहिती देणे आवश्यक आहे.

ŸÖ£µÖ Ãंकलन

प्रस्तुत संशोधन कार्यासाठी प्राथमिक व द्वितीय स्त्रोतांचा उपयोग करण्यात आला आहे. समाजिक संशोधनात तथ्य संकलनास अतिशय महत्वाचे स्थान आहे. तथ्य म्हणजे अशी घटना घडल्याचा अनुभव कोणालाही घेता येतो. तथ्य संकलनावरच सामाजिक संशोधनाची परिणामकारकता अवलंबुन असते.

प्राथमिक स्त्रोत

यात महाराष्ट्र राज्य, जिल्हा पोलीस प्रशासनातील अधिकारी म्हणजे जिल्हा पोलीस अधिक्षक, जिल्हा पोलीस उपअधिक्षक आणि जिल्हयÖÖŸÖß»Ö ‡ŸÖ¸ü ¯ÖÖê»ÖßÃÖ कर्मचारी यांच्या प्रत्यक्ष भेटी व प्रश्नावलीच्या माध्यमातून तथ्य संकलन करण्याचा प्रयत्न केला जाईल.

׫ŸÖßµÖ Ã¡ÖÖêŸÖ

या संबंधीत प्रकाशीत –ालेले पुस्तके, ग्रंथ, नियतकालीका, परभणी पÖê»ÖßÃÖ प्रशानाचे अहवाल, वर्तमानपत्रे, वेबसाईट, शोधनिबंध, कार्यालयातील माहिती इ.चा आधार घेण्यात येणार आहे.

नमुना निवड

संशोधनाचा सर्वागीन अभ्यास करण्यासाठी नमुना निवड पध्दतीचा अवलंब करुन संशोधन प्रक्रिया पूर्ण करावी लागते. याही पध्दतीचा अवलंब मी मा–µÖê †³µÖÖÃÖ विषयात करणार आहे. वेगवेगळया तंत्राच्या साहयाने तथ्य संकलन केल्यानंतर आशय विश्लेषणाच्या आधारे तथ्याची सांख्यिकीय वस्तनिष्ठ विश्लेषण केले जाणार आहे. त्यानंतरच निष्कर्ष काढले जाणार आहेत. तसेच त्यांच्या गुणधर्मानुसार विभाजन करण्यात येऊन त्याचे संघटन केले जाईल.

अध्ययन क्षेत्र

“´ÖÆÖ¸üÖÂ™ÒüÖŸÖß»Ö ¯ÖÖê»ÖßÃÖ ¯Ö¿ÖÖसन - परभणी जिल्हा एक अभ्यास”

या विषयाचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन आराखडा स्विकारला जाणार आहे. याचा उद्देश उपलब्ध तथ्य व आकडेवारीच्या आधारे अध्ययन विषयाचे विस्ताराने स्पष्टीकरण करता येते. माहिती सत्य व वास्तवीक असेल तरच वै–ाानिक

अध्ययन होईल. या आराखडयात तथ्य संकलनाची पध्दती, आकडेवारीचे संकलन करण्यासाठी वापरतात. मुलाखती, प्रश्नावली, निरिक्षण, ईत्यादी वर्णनात्मक संशोधन आराखडयाचा संशोधनासाठी वापर केला जातो.

"महाराष्ट्रातील पोलीस प्रशासन - परभणी जिल्हा एक अभ्यास"

या विषयाच्या अनुषंगाने मी परभणी जिल्हयातील पोलीस प्रशासनावर अधिक भर देऊन यात २००५ ते २०१५ या दहा वर्षातील माहितीच्या आधारे यांचे विश्लेषन करणार आहे.

“महाराष्ट्रातील पोलीस प्रशासन - ¯Öरभणी ×•Ö»ÆüÖ एक अभ्यास”

प्रकरणे

प्रकरण पहिले - प्रस्तावना
“´ÖÆüÖ¸üÖÂ™ÒüÖŸÖß»Ö ¯ोलीस प्रशासन - परभणी ×•Ö»ÆüÖ एक अभ्यास” µÖÖ ×¾ÖÂÖµÖÖ“ÖÖ अभ्यास करतांना जिल्हा व पोलीस प्रशासनाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी तसेच पोलीस प्रशासनावर प्रकाश टाकला जाणार †ÖÆü.

प्रकरण दुसरे - ¯ÖÖê»ÖßÃÖ प्रशानाचा आढावा

प्रकरण तिसरे - परभणी जिल्हा एक दृष्टिक्षेप

प्रकरण चौथे - पोलीस प्रशासनाचे योगदान

प्रकरण पाचवे - पोलीस यंत्रणेत जनतेचा सहभाग

प्रकरण सहावे - निष्कर्ष व शिफार¿Öß

ÃÖ¤ü³Ö ÃÖ“Öß

1. खेरा एस.एस. - जिल्हा प्रशासन
2. ¯Öö.ÃÖŸÖß¿Ö ŠÖö²Ö¸ü - महाराष्ट्र शासन व जिल्हा प्रशासन
३. लोकराज्य मासिक - माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय ´Öहाराष्ट्र शासन
4. ¯Ö¸ü³Öणी जिल्हा पोलीस प्रशासन - वार्षीक अहवाल
५. पोलीस प्रशासन - पुस्तिका
६. परभणी जिल्हा पोलीस कार्यालय - ¤üÃÖŸÖ¾Ö•Ö

संशोधक	मार्गदर्शक
देशमुख सुरज मंचकराव ‹´Ö.‹.‹´Ö.×±ú»Ö (लोकप्रशासन), परभणी	डॉ. व्यंकट विळेगावे सहयोगी प्राध्यापक व प्रमुख लोकप्रशासन विभाग, श्री. गुरु बुध्दीस्वामी महाविद्यालय, पुर्णा (जं) ता.पुर्णा जि. परभणी.